

دستور

ویژه‌نامه‌نامه فرهنگستان، سال ۱۳۸۹، شماره ۶، صفحه ۲۶۴-۲۶۷

معرفی و نقد کتاب دستور مختصر امروز: بر پایه زبان‌شناسی جدید

زهرا زندی‌مقدم (فرهنگستان زبان و ادب فارسی)

دستور مختصر امروز: بر پایه زبان‌شناسی جدید، خسرو فرشیدورد*، سخن، ۱۳۸۸، ۴۱۵ صفحه.

شادروان دکتر خسرو فرشیدورد (۱۳۰۸-۱۳۸۸) از جمله فضایی متخصص در ادبیات فارسی بود که نگاهی نو به دستور زبان فارسی داشت؛ بدین ترتیب که خود را مقید به دستور سنتی نمی‌کرد و از یافته‌های زبان‌شناسی نوین در بررسی و تحلیل‌های علمی دستوری بهره می‌جست. وی در زمینه رسم‌الخط فارسی نیز صاحب‌نظر بود و اثری با عنوان املا، نشانه‌گذاری و ویرایش (۱۳۷۲) به رشته تحریر درآورد.

کتاب دستور مختصر امروز چکیده‌ای است از چهل سال پژوهش طاقت‌فرسای دستوری و زبان‌شناختی و ادبی این دست‌نویس برجسته. این کتاب دربردارنده پژوهش‌های جدیدی درباره آواشناسی، صرف و نحو فارسی معاصر و مقایسه آن با قواعد دستوری انگلیسی، فرانسه و عربی، با اشاره‌هایی به فارسی قدیم و زبان محاوره است.

مؤلف تصریح کرده که کتاب مذکور دارای ویژگی‌های ذیل است (ص ۳۵): ۱. طبق اصول زبان‌شناسی جدید نگاشته شده است؛ ۲. مطالب تازه و اصطلاحات مناسب در آن به کار گرفته شده است؛ ۳. تعریف‌ها نسبتاً کوتاه و جامع و مانع هستند؛ ۴. این کتاب از

* مجله دستور درگذشت شادروان استاد دکتر خسرو فرشیدورد (۱۳۰۸-۱۳۸۸)، دست‌نویس و استاد برجسته دانشگاه را تسلیت می‌گوید.

روش تحقیق علمی بهره جسته است؛ ۵. هدف از نگارش این کتاب دستیابی به دستوری مفصل به نام دستور مادر است؛ ۶. رابطه دستور علمی و تعلیمی در آن بیان شده است؛ ۷. از شیوه‌های نادرست مانند سره‌نویسی و تغییر غیر لازم اصطلاحات پرهیز شده است؛ ۸. از اصطلاحات و شیوه‌های پسندیده سنتی، تا آنجا که غیر علمی نباشد، استفاده شده است؛ ۹. بهترین مأخذهای فارسی و فرنگی به کار گرفته شده است؛ ۱۰. مطالب به زبانی ساده بیان شده است؛ ۱۱. برای املا، درست‌نویسی، نقد ادبی، ترجمه، زبان معیار و لغت‌سازی قابل استفاده است.

کتاب حاضر مشتمل بر پیشگفتار نسبتاً مفصلی با عنوان گفتاری است که در آن در مورد هدف تألیف کتاب، فایده دستور زبان و ویژگی‌های دستور فعلی توضیحاتی داده شده است. کتاب دارای چهار بخش است که هر بخش از فصل‌هایی تشکیل شده است.

بخش نخست که کلیاتی را درباره دستور زبان فارسی به دست می‌دهد، از سه فصل تشکیل شده است. فصل اول به بررسی آواشناسی زبان فارسی، شامل آواهای زنجیری زبان فارسی، حروف و واج‌ها و آواهای زبر زنجیری آن اختصاص دارد. فصل دوم کلیاتی درباره نحو فارسی به دست داده است. گروه و اقسام آن، وابستگی و همسانی در گروه‌ها و جمله‌ها، مقایسه‌ای بین اقسام گروه‌های چندهسته‌ای، گروه‌های آمیخته، اقسام دیگر گروه بر حسب ساختمان و نیز نقش آن در کلام، جمله و جمله‌واره در زبان فارسی و نیز ساختمان آنها، از مواردی است که در این فصل به آن پرداخته شده است. موضوع فصل سوم صرف است. سازه و اقسام آن، ضمیمه و اقسام آن، اشتقاق و مشتق و مسائلی در خصوص پسوندها و پیشوندها، کلمه و دگر کلمه، ضمیرها و فعل‌های متصل، کلمه از نظر ساختمان، کلمه مرکب و اقسام آن و تقسیم‌بندی آنها از دیدگاه‌های دیگر، میان کلمه و سازه‌ها و ساختمان‌های فعال و غیر فعال ترکیبی و اشتقاقی، موضوعاتی است که در این فصل به آن پرداخته شده است.

بخش دوم اقسام کلمه و گروه نام دارد و از شش فصل تشکیل شده است. فصل نخست که با عنوان اسم و گروه اسمی آمده، انواع اسم، ساختمان اسم، حالت‌های اسم و گروه اسمی در کلام، انواع متمم، انواع اسم از نظر معنی و ضمیر و انواع آن را بررسی

کرده است. صفت بیانی، قیدها و گروه‌های قیدی تقویت‌کننده صفت و قید، مطابقت صفت و موصوف، صفت و گروه وصفی عددی، صفت و گروه وصفی مبهم، صفت اشاره و سرانجام کلیاتی درباره صفت، از دیگر مباحثی است که در این فصل بررسی شده است. در انتها گروه‌های اسمی، وابسته‌های پسین و پیشین آنها، گروه‌های اسمی کوتاه‌شده، گسسته، مختصر شده، چند هسته‌ای یا چند مرکزی، وابستگی سه‌جزئی یا بیشتر و بالاخره اقسام گروه اسمی بررسی شده است. فصل سوم فعل و گروه فعلی است. در این فصل ابتدا کلیاتی درباره فعل بیان شده، سپس فعل از لحاظ معنی، زمان، نمود و وجه بررسی شده و در ادامه به اقسام فعل، ساختمان فعل و گروه فعلی، شامل یک‌هسته‌ای یا یک مرکزی یا وابستگی، همسانی یا چند هسته‌ای، همچنین مطابقت فعل و مسندالیه، فعل کوتاه و حذف فعل، فعل تام و فعل ناقص و فعل منفی پرداخته شده است. فصل چهارم با عنوان حرف و حروف اضافه آمده است. در این فصل ابتدا حروف اضافه و گروه‌های حرف اضافه‌ای معرفی شده‌اند و سپس به ساختمان، محل قرار گرفتن حرف اضافه و نحوه تقویت آن و نیز وجه اشتراک و افتراق حروف ربط و حروف اضافه اشاره شده و در انتها درباره تأثیر ترجمه در ایجاد حروف اضافه فارسی و گروه‌های مربوط به آن بحث شده است. موضوع فصل پنجم قید و گروه قیدی است. در این فصل اقسام قید و گروه قیدی از نظر معنی، شامل قید پرسشی و غیر پرسشی، قید و گروه قیدی اشاری و غیر اشاری، قیدهای ویژه و مشترک و قید مصدر بررسی شده‌اند. مباحثی مانند ساختمان قید و گروه قیدی، شامل قیدهای بسیط، غیر بسیط، مشتق، پسوند‌های قید ساز و صفت ساز، قیدهای مرکب و گروه‌های قیدی کلمات مشتق و مرکب و گروه‌های قیدی عربی در زبان فارسی، قیدهای تنوین دار ترجمه‌ای و تأویل قید و گروه‌های قیدی پایان‌بخش این فصل است. فصل ششم صوت و گروه صوتی نام دارد. اقسام صوت، ساختمان آن، صوت‌های مرکب عربی در فارسی، صوت‌های ویژه و مشترک، صوت‌های معادل فعل، تأکید صوت و تکیه اصوات مباحث این فصل را تشکیل می‌دهند.

بخش سوم به حرف ربط و گروه‌های ربطی و جمله‌های مرکب اختصاص یافته است. در مبحث مربوط به حرف ربط (پیوند) و گروه‌های ربطی، ابتدا اقسام حرف ربط توضیح داده شده و در قالب جدولی آمده است. سپس جمله‌های مرکب پیوسته یا همسانی و

جمله‌واره‌های همسان، جمله‌های مرکب هم‌پایگی و جمله‌واره‌های هم‌پایه، و اقسام جمله‌های مرکب وابستگی بررسی شده‌اند و در ادامه، تقسیم‌بندی دیگری از جمله‌واره‌های پیرو، رابطه جمله‌واره‌ها با هم و نیز مباحثی درباره ساختمان جمله و تأکید جمله و جمله‌واره ارائه شده است.

عنوان بخش چهارم دگرگونی واج‌ها و حروف در زبان فارسی است. موضوعات مورد بررسی در این بخش عبارت‌اند از: ابدال و اقسام آن، اقسام تخفیف، تصحیف، اختصارات و نشانه‌های اختصاری، مسئله درست و غلط و سخنان نارسا در زبان فارسی. در بخش فهرست مأخذها ابتدا به شیوه‌های مختلف درج منابع در آخر کتاب یا پایان هر فصل اشاره شده و سپس شیوه به کارگرفته شده در این کتاب، که همان شیوه معمول استادان، یعنی مرتب کردن مأخذهای فارسی برحسب نام کتاب و منابع فرنگی طبق نام مؤلف است، معرفی شده. در پایان، ابتدا فهرست مأخذها (۱۷۳ منبع) به زبان‌های فارسی و عربی، و سپس ۴۷ منبع به زبان‌های فرنگی آمده است که از استقصای مؤلف حکایت دارد.

در مجموع، کتاب مورد بررسی از ویژگی‌های متنوعی برخوردار است؛ به گونه‌ای که با مطالعه آن خوانندگان به اطلاعات مفصلی در خصوص مباحث و اصطلاحات دستوری دست می‌یابند.

□